

E. Cassirer a krajina ako multisenzorická a časovo-priestorová syntéza

ROMANA JAVORČEKOVÁ, Filozofický ústav, Slovenská akadémia vied, v.v.i., Bratislava, Slovenská republika

JAVORČEKOVÁ, R.: E. Cassirer and the Landscape as a Multisensory and Spatio-Temporal Synthesis
FILOZOFIA, 80, 2025, No 5, pp. 740 – 753

The study focuses on the issue of landscape developed in twentieth-century German philosophy. In addition to Georg Simmel and Joachim Ritter, Ernst Cassirer also devoted himself to this topic. The aim is to prove that Cassirer is part of a line of thinking drawing mainly on the aesthetics of Immanuel Kant and landscape painting. At the same time his theory of landscape reveals interdisciplinary overlaps between aesthetics, art, and the natural sciences. Cassirer's theory is similar to Simmel's, but for Simmel, landscape is a creation of contemporary man, while for Cassirer it is a sign of man as such, only with different meanings in historical periods. Landscape is then perceived as a multisensory and time-space synthesis.

Keywords: symbolic ability – perception of expression – Cassirer – Uexküll – Simmel – landscape

Úvod

Na začiatku 20. storočia vznikla v nemeckom kultúrnom prostredí filozofická línia zaoberajúca sa problematikou krajiny ako objektívno-subjektívneho fenoménu, ktorý poukazuje na jeden z priesečníkov umenia, estetiky a exaktných vied.¹ Na teóriu kľúčového autora Georga Simmela malo zásadný vplyv umenie.² Tento filozof, sociológ a historik umenia vo svojom texte *Filozofia krajiny*

¹ Krajina je jeden z ťažiskových pojmov umenia a estetiky, filozofie umenia, ale aj ekológie a geografie. V súčasnosti existuje aj samostatná vedná disciplína s názvom krajinná ekológia.

² Simmel počas svojho života písal samostatné práce o umení, umelcoch a estetike, venoval sa napríklad Dantemu, Goethemu, Michelangelovi ako básnikovi, Rodinovi či Rembrandtovi

hovorí o zvláštnom mentálnom procese v človeku, bez ktorého nemôže vzniknúť krajina ako „objektívna, sebazodpovedná štruktúra a predsa prepletená s celou dušou“ (Simmel 1913, 636). Joachim Ritter napísal o polstoročie neskôr dielo *Krajina. K estetickej funkcii v modernej spoločnosti* (1963) a v ňom zastáva názor, že vnímanie krajiny je estetická skúsenosť par excellence, pri ktorej človek zabúda na seba a dosahuje jednotu s prírodou. Týchto autorov spája estetický prístup, dôraz na vizualitu pri vnímaní prírody a snaha upozorniť na jej celistvosť, ktorá je podľa nich vlastná prírode a prejavuje sa v krajine.³

V medziobdobí Simmelových a Ritterových prác sa krajinou zaoberal aj nemecký filozof Ernst Cassirer. Jeho činnosť nie je samostatným vkladom vo filozofii krajiny, no jeho myšlienky môžu podľa nášho názoru zásadným spôsobom prispieť k súčasnej diskusii o tejto problematike. V *Eseji o človeku* má Cassirer niekoľko častí, kde používa pojem krajina, a tie sú podnetmi k úvahám, ktoré sa pokúsime ukázať v kontexte celého Cassirerovho diela. To, že krajinu problematizuje práve v časti venovanej umeniu a estetike, a pri iných symbolických formách hovorí o priestore, svedčí o rovnakom východisku, aké mali jeho súčasníci, teda najmä o vplyve Kantovej estetiky a romantickej krajinomalby. No jeho uvažovanie je iné, prejavil sa v ňom vplyv etnologických výskumov, biológie a opustenie nemeckého kultúrneho prostredia. Cieľom štúdie je dokázať, že sa vymaňuje zo zaťaženia vizualitou, krajinomalbou a estetickými koncepciami. Krajina je v tomto prípade multisenzorická a časovo-priestorová syntéza, ktorá nemá svoje miesto len v umení, ale aj vo vede, mýte, náboženstve, histórii, jazyku – vo všetkých symbolických formách.

Východiskom nášho výskumu je predstavenie toho, aký postoj má Cassirer k prírode, s čím korešponduje jeho zdanlivo voľné zaobchádzanie s termínom krajina, ktoré je však opodstatnené v rámci celej jeho práce. V druhej časti porovnáme jeho teóriu so Simmelovou filozofiou krajiny a uvedieme do problematiky krajiny jeho koncept vnímania výrazu, ktorým sa vymaňuje zo zaťa-

a ďalším. Krajinárske umenie samostatne rozpracoval napríklad v texte *Böcklinove krajiny* z roku 1885.

³ Simmel (1913, 636) hovorí: „Považovať kus zeme a to, čo sa na nej nachádza, za krajinu, znamená považovať časť prírody za jednotu – čo je úplne cudzie pojmu prírody“ („Ein Stück Boden mit dem, was darauf ist, als Landschaft ansehen, heißt einen Ausschnitt aus der Natur nun seinerseits als Einheit betrachten – was sich dem Begriff der Natur ganz entfremdet“). Ritter sa však obáva, že fyzikálne skúmanie krajiny človeka odvedie od chápania celku k detailom a jedine „potešenie“ z prírody, estetická skúsenosť ho môžu prinavrátiť k precíteniu jednoty prírody.

ženia vizuálnymi obrazmi. V tretej časti poukážeme na symbolický jazyk u Jakoba von Uexküllu a Herakleita, ktorý podľa nás mal vplyv na Cassirerovo uvažovanie o časovosti vo vnímaní priestoru a krajiny či spojenie s pamäťou a multisenzorickosťou.

1. Cassirerov postoj k prírode ako východisko pre uvažovanie o krajine

Cassirer je známy predovšetkým ako filozof kultúry, no príroda má v jeho diele zásadné miesto. Už tým, že vo svojej *Eseji o človeku* označuje človeka ako *animal symbolicum*, upozorňuje na jeho podobnosť či príbuznosť s inými živočíchmi. Predsa však zdôrazňuje to, že človek sa ako jediný živý tvor dokáže vzťahovať k sebe samému, zaujíma ho význam života, pýta sa a odpovedá, dokáže skúmať sám seba ako organizmus vedeckými metódami, veriť v niečo či vytvárať umelecké diela. Jeho sloboda a kreativita, ktoré sa neobjavujú u žiadneho iného živého tvora, pramenia v prírode, pretože tá „je nevyčerpatelná – nikdy nám neprestane klásť nové a neočakávané problémy“ (Cassirer 1977, 351).

Výsledkom kladenia otázok, a u Cassirera predovšetkým ľudskej schopnosti odpovedať, je ľudské dielo ako súhrn celej symbolickej činnosti – kultúra. Aj keď súhlasí s alternatívnym biologickým smerom svojej doby, s teóriou Jakoba von Uexküllu,⁴ vo svojej práci sa napokon nesústredí na to, čo má človek spoločné s ostatnými živými tvormi, ale čo ho od nich odlišuje. Ovplyvnený Uexküllom zastáva názor, že v emocionálnom jazyku sa človek stretá so zvieratami, pretože aj v tom najelementárnejšom vneme obidvoch sú prítomné štrukturálne prvky. No zvieratá podľa neho už nie sú schopné prekročiť tento prah, keďže nedokážu opísať alebo označiť predmety (Cassirer 1977, 83 – 84). Ľudská reč a symbol, nevyznačujúci sa konštantnosťou ale premenlivosťou, je to, čo má človek „navyš“, „inak“; ľudia podľa Cassirera žijú „v inom rozmere skutočnosti“ (Cassirer 1977, 77). Takto sa prejavuje jeho idealizmus s použitím vedeckého jazyka, do ktorého sa infiltrovali pojmy z empirických vied, ale aj jeho sklony k semiotike.

Inú dimenziu alebo význam časovo-priestorových súradníc si človek vytvára symbolickou činnosťou, energiou ducha a tá je nevyčerpatelná, nekonečná, neustále ohuruje. No, aby sa človek nenechal uchvátiť svojím dielom do

⁴ Cassirer chodil na Uexküllove prednášky a často navštevoval jeho pracovisko. Spomína ho vo viacerých prácach a využíva jeho pojem *Umwelt* vo svojej filozofickej antropológii. Vplyv Uexküllu na Cassirera sa tiahne od prác na štvrtom zväzku *Filozofie symbolických foriem*, počas jeho života nepublikovanom, až po posledné práce. Je citeľný vo viacerých podnetných prácach, no podľa Frederika Stjernfeldta existuje aj predpoklad vplyvu Cassirera na Uexküllu (Stjernfelt 2009, 169).

takej miery, že sa uzavrie v sprostredkovanom svete, nesmie zabúdať na zodpovednosť za všetko, čo vytvára. V otázke problematiky prírody, umenia a krásy vo vzťahu k zodpovednosti nadväzuje na Kantovu *Kritiku súdnosti* a jeho koncept génia, ktorý je podľa neho schopný tvoriť ako príroda (Kant 2015, 143). Umenie podľa Cassirera vzniká na základe schopnosti napodobňovať, preto najskôr sleduje teórie *mimesis* a imitácie. No nie je to napodobenina, duplikát, imitovanie ani mechanická reprodukcia skutočnosti (Cassirer 1977, 240, 246, 282), ale „odhaľovanie skutočnosti“ (Cassirer 1977, 246). Umenie je to, čo nám poskytuje zvláštne a jedinečné pohľady na veci, je to zmena videnia, „nová orientácia nášho myslenia“ (Cassirer 1977, 282), „je to štruktúra, vyváženosť a poriadok foriem“ (Cassirer 1977, 262).

O krajine uvádza: „Môžeme ísť krajinou a prežívať jej pôvaby. Môžeme sa tešiť z nežného vánku, zo sviežich lúk, z pestrých a živých farieb a príjemnej vône kvetov. Náhle však môže nastať zmena nášho duševného stavu a na krajinu začneme pozeráť očami umelca – začneme si utvárať jej obraz“ (Cassirer 1977, 258). Krajinou teda Cassirer označuje prírodné prostredie, vnímanie nejakej „zostavy“ prírodných a ľuďmi vytvorených objektov, ale aj umenie v procese vzniku, predstavu a neskôr aj obraz ako umelecké dielo. Na takúto profiláciu pojmu krajina vplývalo nemecké prostredie po prvej svetovej vojne, kde sa ustálili dva významy: „krajina ako určitý ohraničený priestor zemského povrchu s jeho prírodným, prípadne aj antropogénnym obsahom a krajina ako vnemový dojem, teda v zmysle krajinného obrazu“ (Drdoš 1998, 66).

To, že Cassirer nadväzuje na kantovskú koncepciu, zároveň sa snaží objasňovať paralely medzi prírodnými a kultúrnymi vedami, sa prejavuje aj v ďalšej časti o umení z *Eseje o človeku*, kde hovorí, že ak sa jedna krajina stane predmetom umenia dvoch umelcov, o výsledných dielach nemožno hovoriť ako o jednej a tej istej krajine. „Umelec totiž nemôže zobrazovať alebo napodobňovať určitý empirický predmet, krajinu a jej vrchy a hory, potoky a rieky. To, čo nám podáva, je jedinečná a neopakovateľná fyziognómia krajiny“ (Cassirer 1977, 248). Fyziognómia je v súčasnosti pseudovedecká náuka, podľa ktorej možno vlastnosti a povahu človeka určiť podľa jeho tváre. Vo všeobecnosti znamená výraz, vzhľad alebo tvárnosť. Označenie fyziognómia krajiny sa používa v súčasnej geografii ako synonymum krajinného obrazu. Pôvod takéhoto používania má korene práve v nemeckom kultúrnom prostredí a v estetike (Falfan – Oťahel et al. 2018, 12 – 15). V Cassirerových úvahách o krajine sa teda ukazuje spoluformovanie zdanlivo odlišných odborov geografie a estetiky, ale najmä to, že vnímanie výrazu ako jeden z ústredných termínov Cassirerovej symbolickej schopnosti človeka, ktoré sa na dlhé obdobie odsunulo do oblasti

estetiky, je rovnako dôležité pri vedeckom skúmaní. Dôkazom je napríklad súčasná krajinná ekológia, ktorá analyzuje „krajinný obraz“ ako súhrn subjektívnych a objektívnych faktorov.⁵

K predstaveniu Cassirerovej teórie krajiny môže pomôcť nielen dôsledná analýza konkrétnych úsekov venovaných tejto problematike, ale aj ich porovnanie s časťami z *Eseje o človeku a Filozofie symbolických foriem*, kde sa venuje priestoru a nepoužíva pojem krajina. Spomína primitívne kmene⁶ s mimoriadnou schopnosťou vnímať okolitý priestor, prostredie či okolie, a rozpoznať aj najmenší detail, najmenšiu zmenu, orientujú sa pomocou zmyslov, čuchu, hmatu, majú výborný sluch a zrak. Ako hovorí v časti o mýte a náboženstve v *Eseji o človeku*, k prírode neprístupujú teoreticky ani prakticky, ale „sympateticky“ (Cassirer 1977, 159). Títo ľudia nie sú schopní vytvoriť si predstavu priestoru či nakresliť schému rieky, aj keď dôkladne poznajú každú jej zákrutu (Cassirer 1977, 106 – 107). No v časti „Jazyk vo fáze názorného výrazu“ vo *Filozofii symbolických foriem* poukazuje na prísnosť a presnosť rôznych špeciálnych výrazov domorodých kmeňov na priestorové určenia a rozdiely procesov a činností, ktoré by mohli byť inšpiráciou pre umenie aj vedu (Cassirer 2021a, 148 – 150).

Človek teda pristupuje k prostrediu ako k priestoru činnosti (Cassirer 1977, 102 – 103), no keď začína rozvíjať svoje duchovné sily, vymaňuje sa z perceptuálneho priestoru a ocitá sa v symbolickom priestore. Vtedy prechádza od vnímania výrazu k reprezentácii a signifikácii, no medzi symbolickými schopnosťami nie je lineárny proces, ide o akúsi „spolusúhru“. U každého človeka sa tieto „modality“ prejavujú v inej intenzite a trvaní (Kramer 2017, 256).

⁵ Eva Paudišová (2009, 79), ktorá sa venuje výskumu a hodnoteniu ekologických a environmentálnych aspektov krajiny, to charakterizuje takto: „Krajinný obraz tvorí tá časť krajiny, ktorá je vnímaná zrakom pozorovateľa v danom čase. Pri vytváraní krajinného obrazu sú rôznymi zmyslami pozorovateľa absorbované a koncentrované primárne krajinné ukazovatele a asociované pocitové charakteristiky. Pozorovanie krajinného obrazu teda integruje objektívny a aj výsostne subjektívny prístup hodnotiteľa. Z tohto dôvodu má hodnotenie krajinného obrazu špecifické postavenie v rámci determinácie kvalitatívnych ukazovateľov krajiny.“

⁶ Cassirer bol pri použití označenia „primitívne“ ovplyvnený jazykom biológie, ale aj etnologickým výskumom, ktorému sa v určitom období venoval. Tento pojem nepoužíva v zmysle „zaostalé“, „na prvom stupni vývoja“, ale je to preňho symbolická modalita, ktorá je prítomná u každého človeka. Róbert Maco v tom vidí aj príslub transcendentálnej filozofie, ktorá sa nemôže zaoberať len exaktnými vedami, ale aj tým, čo „sa zdá stále dané a nie konštitutívne“ (Maco 2001, 40).

2. Krajina a vnímanie výrazu

Podľa toho, čo bolo povedané, možno tvrdiť, že krajina je výlučne ľudskou doménou, žiadny iný živý tvor nepristupuje k svojmu prostrediu tak ako človek – krajina je presahom jeho funkcionálneho kruhu, ako ho nazýva Uexküll, posunom k reprezentácii a signifikácii. Otázne však je, či je to objav novovekého človeka, ktorý žije v zložitej sieti mnohovýznamových spojení a vzťahov vytvorených umením, vedou, mýtom, jazykom, náboženstvom atď., alebo je to charakteristický znak človeka žijúceho v akýchkoľvek časovo-priestorových súradniciach.

Ako bolo ukázané v predchádzajúcej časti, na formovanie súčasného všeobecného významu pojmu krajina v západoeurópskom prostredí vplývalo najmä umenie a estetika 19. a 20. storočia, ale aj vývoj geovied, teda oblastí zameraných na výskum Zeme a zemského povrchu. Takúto historicko-dejinnú perspektívu možno objaviť aj u Cassirera. No predsa len sa v jeho práci objavujú myšlienky, ktoré spochybňujú tvrdenie, že krajina je výlučne výtvorom moderného človeka, ak k nej pristupujeme ako k symbolickej štruktúre.

K tomu, že krajina má podľa Cassirera v rôznych časovo-priestorových súradniciach iný význam pre človeka, môže pomôcť náhľad do uvažovania Georga Simmela. Ten je spolu s teóriou krajiny Joachima Rittersa hlavným pilierom novovznikajúcej filozofickej oblasti filozofie krajiny (*philosophy of landscape*). Simmel spája vznik krajiny so zvláštnym duševným procesom, ktorý sa naplno rozvinul u moderného človeka. Podľa neho to nie je príroda, pretože tá sa nemôže rozobrať na kúsky. Krajina je spojená s ohraničením, ale nie je to ani „výsek zeme“ (Simmel 1913, 636). Jeho postoj by skôr vyjadril doslovný preklad nemeckého pojmu *Landschaft*, teda „reťazenie pôdy“ vo vedomí vnímateľa. Sociálno-konstruktivistický charakter krajiny, ku ktorému dospieva, mu však nedovoľuje vymaniť sa z oblasti estetiky a umenia, a zároveň ho utvrdzuje v názore, že ľahostajnosť a odcudzenie novodobého človeka voči prírode je dôsledok nadobudnutého „citu pre krajinu“, zamotanie sa do krajinnárstva a krajinomalby.⁷ Túto Simmelovu transformáciu nálady, ako prežitku aktuálneho dobového diania, označujú niektorí teoretici ako jeho charakteristický „pesimizmus“ a dávajú ho do protikladu ku Cassirerovmu „optimizmu“

⁷ Autori, ktorí sa snažia o etablovanie súčasnej filozofickej oblasti filozofie krajiny nahliadajú na krajinu ako na výraz vnímaného prostredia, definujú ju ľudským vnímaním, chápu ju ako vzťah a uvažujú o tom, že krajina nemá pevné hranice (Serrão – Reker 2019, 9 – 10). Rovnako ako Simmel, upozorňujú na poznačenie súčasného človeka symbolickými štruktúrami, čím sa podľa nich krajina bagatelizuje a dochádza k zanedbávaniu prírodnej krásy v oblasti estetiky (Serrão – Reker 2019, 11 – 13).

(Skidelsky 2023, 365 – 366). Avšak chápať odlišnosti medzi týmito mysliteľmi len na základe emocionálneho naladenia alebo temperamentu by bolo povrchné (Skidelsky, 370).

Podobná teória modernity u Simmela a Cassirera, ako prechod od substancionalizmu k funkcionalizmu,⁸ sa napokon líši vo viere či strate viery v lepšiu budúcnosť, čo možno vnímať v prístupe ku krajine. Simmelovo „odcudzenie prírody“ je dôsledkom ľudskej individualizácie, „odklonu od jednotného pocitu celej prírody“ (Simmel 1913, 637). Krajinárstvo a krajinomalbu vníma ako jedny z faktorov tejto zmeny vo vzťahu človeka a prírody v čase „spustošenia“ tohto žánru; alebo inak povedané – v čase popularizácie krajinomalby a po zahŕnutí nemeckého kultúrneho prostredia rôznymi obrazmi krajín mnohorakých autorov, ktoré často nevychádzali z priamej skúsenosti s prírodou.

Cassirerova krajina nie je absenciou prírody, nevzniká bez priamej skúsenosti s ňou, je to prežitie prírody v jej celku, pohrúženie sa do jej rytmu a dynamiky. Podľa neho vzniká energiou ducha, čo by sme mohli pripodobniť „zvláštnemu duševnému procesu“ u Simmela, je príznakom symbolickej činnosti človeka v interakcii s jeho prostredím, presahuje organický priestor a smeruje k abstrakcii. V použití pojmu krajiny je, takisto ako Simmel, spätý s dobovým kontextom, používa ju v rámci reflexie umenia a estetického vnímania. No v Cassirerovej teórii symbolických foriem sa ukazujú predpoklady toho, že krajina nie je spätá len s dejinno-historickou perspektívou a nie je viazaná len na preferencie zrkových foriem sveta západnej kultúry.

Vyjadrovať sa vo vedeckých prácach o „odcudzení človeka“ prírode a obviňovať kultúru, ako to robil Simmel, znamenalo pre Cassirera nielen psychologizmus, ktorému sa vyhýbal a kritizoval ho, ovplyvnený filozofiou svojich učiteľov Hermanna Cohena a Paula Natorpa,⁹ ale aj odmietnutie slobody. To však neznamená, že nereflektoval stratu priameho kontaktu moderného človeka s prírodou, čo je podľa neho „osud kultúry“ (Cassirer 2021a, 47 – 48). V *Eseji o človeku* hovorí o dôsledku zapletenia sa do symbolických foriem ako o obmedzení spôsobujúcom to, že sa človek nevie dostať do vzťahu tvárou v tvár ku skutočnosti (Cassirer 1977, 78). Podľa neho je však práve umenie jedna

⁸ Skidelsky túto podobnosť analyzuje na Simmelovom diele *Philosophie des Geldes* z roku 1900 a na Cassirerovej prvej systematickej filozofickej práci *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* z roku 1910. Poukazuje na predpoklad vplyvu Simmela na Cassirera, no pripomína, že vzťah medzi substanciou a funkciou bol už dlhšie predtým v centre záujmu fyzikov ako spor matérie a energie, takže sa k nemu Cassirer dostal aj vplyvom fyzikov (Skidelsky 2003, 367).

⁹ Paul Natorp nepoužíva priamo pojem „psychologizmus“, no kriticky sa stavал voči psychológii ako vede a k používaniu subjektívnych výrazov vo vedeckých prácach (Kim 2023).

zo symbolických foriem dostupná všetkým, ktorá umožňuje toto znovuobjavenie prírodnej formy (Cassirer 1977, 247). Tu sa teda ukazuje jeden z najmarkantnejších rozdielov medzi Simmelom a Cassirerom, no je potrebné pripomenúť, že krajinomalba – jej rozmach a popularizácia, ktorej dáva Simmel za vinu zmenu vzťahu človeka k prírode, nespĺňa kritériá umenia podľa Cassirera.

Rozdiel medzi Simmelom a Cassirerom sa v problematike krajiny najlepšie ukazuje na príkladoch „primitívnych“ ľudí a ich postoji k svojmu prostrediu. Simmel sa domnieva, že mali rozvinutejší cit k prírode ako súčasný človek (Simmel 1913, 636 – 637).¹⁰ Ako bolo spomenuté vyššie, Cassirer takisto poukazuje na „sympatetický“ prístup „primitívneho“ človeka k prírode, čo znamená, že k nej pristupuje so súcitom, s porozumením, chápavo. Nepopiera, že jeho vnímanie nemôže byť zahŕtené obrazmi krajiny a krajinomalbami, keďže nevie vytvoriť abstrakciu – mapu alebo schému priestoru, no nevenuje sa podrobne ďalším výtvarným prejavom. Avšak poukazuje napríklad na abstrakciu ich jazyka, teda inej symbolickej formy, ktorú podľa neho zďaleka nedosahuje súčasná veda ani umenie. Výskum jazyka „primitívnych“ ľudí používal aj ako argument v prospech odlišnosti človeka od zvierat (Cassirer 1977, 208) a zároveň je pre neho príslubom, že aj u týchto ľudí sa objavuje postoj k svetu, ktorý môžeme označiť ako symbolický.

Prienik prírody a kultúry v Cassirerovej filozofii symbolických foriem je podľa Johna Michaela Kroisa vo *vnímaní výrazu*, ktorým Cassirer ruší dichotómiu medzi emóciami a rozumom (Krois 2005, 559 – 569). V dobovom kontexte tým chcel Cassirer prispieť k filozofickému riešeniu problému tela a duše (Cassirer 2021c, 112 – 121). Podobné tendencie sa objavujú aj u Simmela, ktorý vznik krajiny spája s nekauzálnym zjednotením predstavy a pocitu (Simmel 1913, 642 – 643). Cassirer definuje vnímanie výrazu v mýte vo *Filozofii symbolických foriem* ako symbolický proces, ktorý je prítomný rovnako vo fyzikálnom, ako aj v čisto matematickom nazeraní na svet. Potom to znamená zásadný rozdiel v porovnaní so Simmelom, ktorý spája vznik krajiny s intelektom, s reprezentáciou priestoru – krajina je u neho vždy „pred“ človekom, zatiaľ čo Cassirer smeruje k tomu, že v bezprostrednom pocítení a zakúšaní prírody, v symbolickom procese sa človek krajinou stáva. K tomu mu slúžil okrem iného prehľad v Humboldtovom výskume jazyka, kde sa ukázalo, že výrazy pre

¹⁰ „Die Religionen primitiverer Zeiten scheinen mir gerade ein besonders tiefes Gefühl für ‚Natur‘ zu offenbaren. Nur die Empfindung für das besondere Gebilde ‚Landschaft‘ ist spät gewachsen, und zwar gerade, weil dessen Schöpfung ein Losreißen von jenem einheitlichen Fühlen der Allnatur forderte.“

priestorovú orientáciu boli odvodené z nazerania vlastného tela (Cassirer 2021b, 99 – 101). Rovnako tak dôslednejšie prepracovanie emocionality, s poukázaním na objektivitu emócií, ich silu v symbolických výtvoroch. V symbolickom procese, pri ktorom vzniká krajina, je tak vždy prítomný subjektívny faktor, pretože jej vnímanie sprevádzajú rozličné pocity, ale zároveň objektívny faktor, pretože symbolické štruktúry krajiny vytvárajú kolektívne zdieľané emócie, teda ich intenzita môže prostredníctvom generačného odkazu pretrvávať alebo stupňovať sa (Krois 2005, 576).

3. Krajina ako časovo-priestorová syntéza

Pojmy, ktoré používa Cassirer pri opise vnímania krajiny, sú predovšetkým dynamika a rytmus. Simmel tiež uvažuje o dynamike krajiny, o neustálej premene, ale zostáva pri analógii s obrazom, teda neobjavuje sa uňho viaczmyslová zložka krajiny. A to aj napriek tomu, že sa vo svojej sociológii zaoberal vzťahom zrakového a sluchového zmyslu (Kühne – Edler 2022, 4 – 6). Cassirer reflektoval empirické výskumy, ktoré sú svojimi metódami zamerané predovšetkým na vizualitu.¹¹ Tieto začleňoval do svojej filozofie a pri vnímaní priestoru vo *Filozofii symbolických foriem* skutočne poukazuje na priestor zraku a hmatu, ktorý sa zdá úplne odlišný od priestoru čistej matematiky (Cassirer 2021b, 105 – 106). No aj vplyvom biológa Uexkülla dochádza u neho k zmene uvažovania, respektíve nepoukazuje na odlišnosť týchto priestorov, ale na to, čo ich spája. Začína pritom prikladať oveľa väčší dôraz na podnety z hudobnej oblasti, sluch a zvuk, a objavuje prepojenie hudby a matematiky v abstrakcii.

Tento posun je prirodzený z hľadiska Cassirerovho transcendentalizmu a semiotiky, vďaka ktorým potreboval dospieť k harmónii a poriadku aj medzi zdánlivo odlišnými symbolickými formami (Cassirer 2002, 54). V spomínanom zámere nájsť jednotu medzi odlišnými symbolickými formami, ako je v uvažovaní o krajine prirodzený priestor a geometrický priestor, mu poskytli množstvo inšpirácie Uexküll a Herakleitos. Dovoľujeme si tvrdiť, že práve oni priniesli do Cassirerovej práce rozšírenie obzorov o komplexnú zmyslosť človeka, ktorá sa prejavila v multisenzorickosti krajiny a nazeraní na ňu ako na časopriestorovú syntézu.¹²

¹¹ Napríklad na výskum nemeckého fyziológa a fyzika H. von Helmholtza vo fyziologickej optike alebo tvarovú psychológiu a práce jej predstaviteľa W. Köhlera.

¹² Uexküll ako fyziológ a anatóm priniesol do biológie záujem o celok a Herakleitos ako prírodný filozof spájanie protikladov. V *Eseji o človeku* Cassirer spomína Herakleita na stranách 49, 101, 112, 171, 201 – 202, 204, 248, 286, 297, 356.

Cassirerovi imponovala Uexküllova estetická vnímavosť a znalosť hudobného umenia, jeho dielo napísané bez známky rigidného vedeckého štýlu, no plné metafor práve z oblasti hudby. Keď Cassirer hovorí o umení, používa príklady z výtvarného umenia, poézie a literatúry, preto mu tento biológ otvoril úplne inú dimenziu umenia. A rovnako mu vyhovoval Herakleitov zápal pre kozmickú jednotu a harmóniu, pretransformovaný do obrazu večne tlejúceho ohňa, ktorý človek pociťuje v celej svojej zmyslovosti. V neskoršom Cassirerovom diele sa tieto „alternatívne“ vedecké stanoviská, s použitím nového symbolického jazyka, stávajú zdrojom opakovaných návratov.

Uexküll hovorí o tom, že „miesto, ktoré má v hudobnej partitúre harmónia, má v prírodnej partitúre význam“ (Uexküll 2006, 55), vnútorný rad zmyslových orgánov pripodobňuje zvonkohre (Uexküll 2006, 36) či formotvornými melódiami nazýva napríklad vzťah slnka a oka atď. (Uexküll 2006, 62). Harmóniu a jednotu sveta prirovnáva k harmónii a jednote v hudbe. Herakleitos zase poukazuje na energiu večného ohňa, rytmické striedanie svetla a tmy, z čoho Cassirer čerpá už pri uvažovaní o mýte (Cassirer 2021b, 119 –120). Podľa Herakleita je „kľúčom k správne mu výkladu kozmického poriadku ľudský svet“, v čom zohráva jedínú a rozhodujúcu úlohu slovo (Cassirer 1977, 201 – 202), čím spĺňa kritériá jeho filozofického antropologizmu.

Cassirerovi sa teda najskôr podarilo implementovať Herakleitovu problematiku striedania svetla a tmy – rytmu a logu do teórie priestoru, ku ktorému potom človek rozlične pristupuje – buď bezprostredne alebo z neho vytvára priestor abstrakcie. Uvažuje o čase ako o neoddeliteľnej súčasti priestoru a o tom, že človek najskôr vnímal priestorovo svoje telo, potom druhého a až potom okolie. No k tomu je potrebný čas, neustále návraty k rovnakým podnetom a pocitom, a ich osvojovanie, čo však znamená na druhej strane odklon od bezprostrednosti. To korešponduje s antropologickými poznatkami, ktoré sledujú vývoj človeka od jeho narodenia, keď je pohybovo obmedzený a odkázaný na svoju matku a druhých. Jeho zrak mu dovoľuje vnímať len najbližšieho človeka a neskôr veľmi blízke objekty. Až vo veku okolo pol roka sa tento zmysel rozvíja tak, aby vnímal priestor, vzdialené objekty a hĺbku. K týmto zručnostiam a schopnostiam človek dospieva postupne vedený druhými v zachovávaní pravidelných rytmov činností. V tomto sa zásadne odlišuje od zvierat, ktoré sú pri narodení oveľa samostatnejšie. No napriek svojim nedostatkom, v porovnaní s ostatnými živočíchmi, má človek čosi navyše alebo presnejšie povedané má čosi iné – dospieva k idei abstraktného priestoru (Cassirer 1977, 102 – 103).

Ovplyvnený Uexküllom začína Cassirer vo svojom diele čoraz častejšie nahrádzať pojem priestoru prostredím a na základe teórie symbolických foriem

obhajaue koexistenciu rozličných priestorov podľa ich významu v ľudskom živote. Napokon rozvíja zvukovú dimenziu priestoru, čo sa najskôr prejavilo v nazeraní na jazyk a potom v teórii krajiny. Krajina teda nie je len pevná štruktúra, statický obraz, niečo nehybné a stále, podnet a vnem, ale je to predovšetkým pohyb a trvanie, časopriestorová štruktúra.

V reflexii času sa v *Eseji o človeku* sústreďí na pamäť a podobne ako zachytáva rozdiel medzi vnímaním priestoru u ľudí a zvierat, postupuje aj tu. Odvôľáva sa na empirické výskumy, ktoré poukazujú na to, že aj zvieratá si pamätajú¹³ a vzťahujú sa k budúcnosti.¹⁴ Avšak nadväzujúc na Bergsonovu kritiku mechanistických teórií pamäti dospieva k tomu, že ľudská pamäť nie je len opakovanie, ale znovuzrodenie minulosti, v čom zohráva nenahraditeľnú úlohu imaginácia (Cassirer 1977, 114 – 115). Zároveň budúcnosť v ľudskom svete nie je len plán, ktorý sa vyskytuje aj u zvierat, ale predovšetkým vízia, predpovedanie a proroctvo (Cassirer 2021b, 144 – 145; Cassirer 1977, 119 – 120).

Krajina je potom nevyhnutné rozpamätávanie sa či znovuzrodenie minulých krajín, recepcia spomienok, ale aj dosah na budúce krajiny. Je to vedomý a nevedomý prienik rozličných časopriestorových skúseností, ale aj zabúdanie na všetky vnímané, zakúšané a nazerané krajiny. A zároveň je to súzvuk s očakávaniami krajiny, jej víziami, predpoveďami a proroctvami. Uexküll hovorí, že človek vidí lúku inak ako ostatné živočíchy, pretože má inú fyziologickú stavbu, iný zmyslový systém – má iné oči (Uexküll 2006, 35). Proti tomu Cassirer nenamieta, osvojuje si pojem *Umwelt*, tak ako funkcionálny kruh a začleňuje ich do idealistickej filozofie. Avšak poukazuje na to, že zrak a napokon každý jeden zmysel, nie je človeku len daný, ale rozvíja sa s jeho skúsenosťami. Teda aj na to, ako vníma krajinu, je odpoveďou jeho zmyslovosť a na zmyslovosť je odpoveďou to, ako vníma krajinu. Zároveň sloboda a kreativita, ktorú má, mu ju umožňujú vždy vnímať inak.

Záver

V štúdií sme sa zamerali na špecifický problém krajiny, ktorá sa ako filozofický problém objavovala v nemeckom kultúrnom prostredí na konci 19. a v 20. storočí. V 20. storočí sa krajine venovali dve vplyvné osobnosti kultúrneho života, v prvej polovici Georg Simmel a v druhej polovici Joachim Ritter. Súčasťou

¹³ Cassirer nadväzuje na výskum amerického psychológa, etológa, eugenika a primatológa R. M. Yerkesa.

¹⁴ V tomto prípade Cassirer nadväzuje na výskum nemeckého psychológa W. Köhlera, ktorý objavil isté črty „plánovania“ u živočíchov.

tejto línie je aj Ernst Cassirer, u ktorého sa problematika krajiny objavuje v jeho úvahách o umení, no je možné objaviť koncepcie takéhoto uvažovania aj na iných miestach jeho filozofie symbolických foriem. Cieľom štúdie bolo dokázať, že Cassirerovi prináleží rovnako hodnotné miesto medzi dvomi spomenutými mysliteľmi, pričom zámerom bolo upozorniť na podobné východiská a závery, aké sa objavujú najmä u Georga Simmela. Zároveň sme poukázali na originalitu Cassirerovho uvažovania, ktorá by sa zaiste dokázala uplatniť a rozvinúť aj v súčasných teóriách či filozofii krajiny, a to naprieč rôznymi oblasťami umenia a vedy.

Úseky z *Eseje o človeku*, kde Cassirer používa pojem krajina, sme sa snažili podrobiť systematickej analýze a začlenili sme ich do konceptu rozsiahlejšieho uvažovania o symbolických formách. Naším výsledkom je, že Cassirerova práca s týmto pojmom súvisí s dobovým kontextom, pretože krajina bola v prvej polovici 20. storočia spájaná predovšetkým s obrazotvornosťou či imagínáciou. Avšak objavujú sa u neho aj spojenia s prírodnými vedami, konkrétne geovedami. Teória krajiny sa, v nadväznosti na Kantovu estetiku a preferencie zrkovitého zmyslu v západnom svete, v mnohom podobá uvažovaniu o krajine u Simmela, no objavujú sa medzi nimi aj rozdiely. Tie vyplývajú z Cassirerovho posunu od kantovského nazerania na prírodu a umenie smerom k semiotike a filozofickému antropologizmu. Hlavný rozdiel medzi Simmelom a Cassirerom je, že Simmel považuje krajinu za čisto novoveký výtvor, zatiaľ čo Cassirer poukazuje na to, že krajina je charakteristickým znakom človeka naprieč historickými obdobiami, len s iným významom.

K originálnym úvahám o krajine dospieva, podľa našich záverov, najmä pod vplyvom dvoch empirikov, ktorí vytvorili teórie o svete považované za alternatívne – gréckeho filozofa Herakleita a Cassirerovho súčasníka, biológa Jakoba von Uexküllu. V Cassirerovej filozofii sa tak posilnili úvahy o rôznej súhre zmyslov v živote človeka, objektivite emócií, ktoré rozpracoval vo svojej teórii vnímania výrazu a časovo-priestorových súradniciach, ktorými sa človek líši od zvierat. Výsledkom nášho uvažovania je, že krajina je multisenzorická časopriestorová štruktúra, otvorené sémantické pole s neustále sa vynárajúcimi a do nej sa začleňujúcimi významami. Nie je nikdy samostatná, odtrhnutá od človeka, ale vzniká v interakcii s ním – s jeho zmyslami, vedomím, vnímaním, pamäťou. Krajina je stopa v ľudskej pamäti, genetická predispozícia, abstrakcia, sociálna a historická konštrukcia, ale zároveň to nie je nič konštituované a konštruktívne, ale predstavuje bezprostredné splynutie s prírodou.

Literatúra

- CASSIRER, E. (2021a): *The Philosophy of Symbolic Forms*, vol. 1: *Language*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429282461>
- CASSIRER, E. (2021b): *The Philosophy of Symbolic Forms*, vol. 2: *Mythical Thinking*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429282478>
- CASSIRER, E. (2021c): *The Philosophy of Symbolic Forms*, vol. 3: *Phenomenology of Cognition*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429282508>
- CASSIRER, E. (2002): Štruktúra a kauzalita. *Filozofia*, 57 (1), 51 – 61.
- CASSIRER, E. (1977): *Esej o človeku*. Bratislava: Pravda.
- DRDOŠ, J. (1998): O krajinnom obraze. *Folia Geographica*, 29 (1), 65 – 75.
- FALŤAN, V. – OŤAHEL, J. et al. (2018): *Metódy výskumu krajiny pokrývky*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KRAMER, E. M. (2017): Cassirer as Revolutionary: Semiotics as Embodied Worldview: Appreciating the Other in Ourselves. *The American Journal of Semiotics*, 33 (3), 233 – 332. DOI: <https://doi.org/10.5840/ajs2017122731>
- KANT, I (2015): *Kritika soudnosti*. Praha: Oikoymenh.
- KIM, A. (2023): Paul Natorp. In: Zalta, E. N. – Nodelman, U. (eds.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2023 Edition). Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries-natorp/#Thin>
- KROIS, M. J. (2005): “A Passion Can Only Be Overcome by a Stronger Passion”: Philosophical Anthropology before and after Ernst Cassirer. *European Review, Cassirer on Communicology*, 13 (4), 557 – 575. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1062798705000803>
- KÜHNE, O. – EDLER, D. (2022): Georg Simmel Goes Virtual: From “Philosophy of Landscape” to the Possibilities of Virtual Reality in Landscape Research. *Societies*, 12 (5), 122. DOI: <https://doi.org/10.3390/soc12050122>
- MACO, R. (2001): K pojmu symbolickej formy u E. Cassirera. *Filozofia* 56 (1), 25 – 41.
- PAUDITŠOVÁ, E. (2009): Parametrizácia hodnotenia krajinného obrazu – ukazovateľa vizuálnej kvality krajiny. *Acta Environmentalica Universitatis Comenianae*, 17 (1), 79 – 89.
- RITTER, J. (1963): *Landschaft, zur Funktion des Ästhetischen in der modernen Gesellschaft*. Münster: Aschendorff.
- SERRÃO A. V. – REKER, M. (eds.) (2019): *Philosophy of Landscape: Think, Walk, Act*. Lisbon: Centre for Philosophy at the University of Lisbon.
- SIMMEL, G. (1913): Philosophie der Landschaft. In: *Die Gildenkammer. Eine bremische Monatschrift*, Heft 11. Bremen: Verlag Kaffeehag, 635 – 644.
- SKIDELSKY, E. (2003): From Epistemology to Cultural Criticism: Georg Simmel and Ernst Cassirer. *History of European Ideas*, 29 (3), 365 – 381. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0191-6599\(03\)00021-4](https://doi.org/10.1016/S0191-6599(03)00021-4)
- STJERNFELT, F. (2009): Simple Animals and Complex Biology. The double von Uexküll inspiration in Cassirer’s philosophy. *Synthese*, 179 (1), 169 – 186. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11229-009-9634-5>

- UEXKÜLL, von J. (2006): Nauka o významu. In: Kliková, A. – Kleisner, K. (eds.): *Umwelt: koncepcie žitého světa Jakoba von Uexkülla*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 11 – 69.
- VAN HEUSDEN, B. (2001): Jakob von Uexküll and Ernst Cassirer. *Semiotica*, 134 (1 – 4), 275 – 292.
DOI: <https://doi.org/10.1515/semi.2001.028>

Tento text vznikol na Filozofickom ústave SAV, v.v.i. ako súčasť riešenia projektu APVV „Symbolické štruktúry v napätí medzi autenticitou a tradíciou“, APVV-24-0145.

Romana Javorčeková
Filozofický ústav
Slovenská akadémia vied, v.v.i.
Klemensova 19
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: romana.javorcekova@savba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9132-4136>